

VOLNÝ ČAS A JEHO PEDAGOGICKÉ ZHODNOCENÍ

Břetislav Hofbauer

Anotace: Volný čas a jeho pedagogické zhodnocení přinesly do života jedince, mladé generace a celé společnosti 20. století podstatně kvantitativní i kvalitativní změny. Pronikly mezi všechny příslušníky společnosti, do různých sociálních prostředí a fází prodlužujícího se lidského života; podstatně se rozšířil jejich rozsah, diferencoval obsah, způsoby a metody realizace. Ve všech těchto směrech nabyly a dále nabývají na významu a komplexnosti. Je proto na jedinci i společnosti na tyto skutečnosti patřičně reagovat: učit se jejich smysluplnému, aktivnímu využívání ve prospěch sebe sama i druhých lidí; pozornost věnovat rozboru jejich dosavadního i prognózám předpokládaného vývoje; důsledkům, které mají pro způsob života a hodnotový systém člověka; a pro takovému pojetí vytvářet celospolečensky příznivé podmínky.

Klíčová slova: volný čas, pedagogické zhodnocení volného času, mladá generace, komplexnost výchovného působení, volný čas v individuálním a společenském kontextu, hlavní osy jeho předpokládaného vývoje.

1. Roste význam volného času jako dimenze života a výchovy

Volný čas přinesl ve 20. století do života evropské společnosti a každého jejího příslušníka zásadní změny: podstatně rozšířil svůj rozsah a dosah; diferencoval funkce a cíle, obsah i metody činnosti; vytvořil zcela nové typy a soustavy struktur a institucí; přes přetrvávající rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a regiony pro uskutečňování svých aktivit získal a dále získává podstatně lepší společenské a personální, organizační i hmotné podmínky.

Pronikl do života každého člověka, stal se součástí života rodiny a působení školy mimo vyučování, vrstevnických skupin a života člověka v obci. Souběžně s tím pomáhal řešit také vztah k pracovnímu procesu, tj. rozvíjet znalosti, dovednosti i profesní zájmy, zlepšovat kvalifikační připravenost a současně také kompenzovat jednostrannos-

ti působení sféry práce. Významně přispěl a přispívá k rozvoji zájmové sféry člověka, jeho vztahů k druhým lidem a sociálních kompetencí. Nemaľý podíl má rovněž na rozvoji občanského života a společenské angažovanosti.

Ve všech těchto ohledech podněcoval změny i diferenciaci životních stylů. Vytvořil specifickou, relativně samostatnou součást života a výchovy člověka. Stále častěji se stává předmětem empirického zkoumání, teoretické reflexe, prognostických úvah i praktického společensko-politického úsilí. V současnosti je proto více než kdy v minulosti předmětem zájmu různých vědních disciplín i společenské praxe.

Dynamika minulého století se výrazně promítla zvláště do postavení dětí a mládeže ve společnosti i do uznání možnosti a faktického podílu volného času na jejich životě a výchově. Rozpětí jeho vývoje symbolizují mezníky: na počátku práce E. Keyové

z r. 1900 příznačně nazvané „Století dítěte“ (práce o dětech) a francouzský zákon z r. 1901 o sdružování (podnět k občanské participaci), které předznamenal rozmach této oblasti ve své zemi i na celém kontinentu.

Na konci století to byla nikoliv pouze možnost, nýbrž již realita. Zástupci mladé generace Evropy (i světa) se ke svým a ke společenským problémům mohli vyjadřovat na svých shromážděních a iniciovat řešení. Za všechny uvedme Světový sněm dětí, který za účasti 350 zástupců 175 zemí přijal „Manifest mládeže pro 21. století“ (Paříž, říjen 1999) nebo podíl mladých lidí na zpracování Bílé knihy Evropské komise o mládeži (Brusel, listopad 2001).

V průběhu 20. století volný čas pronikl jako nedílná součást do všech životních fází každého jednotlivce, jeho skupin, mladé generace, celé společnosti. Příznivé předpoklady k tomu vytvořily a pro budoucnost dále vytvářejí změny v rozsahu práce a prodloužení lidského věku. Ve Francii podíl práce na celkové délce života klesl mezi r. 1800–1994 ze 45 % na 14 %; u populace nad 18 let se objem volného času s ohledem na prodloužení průměrné délky života během 20. století rozšířil trojnásobně. Přitom naděje dnešních dvacetiletých na prodloužení průměrné délky života vzrostla od 30. do 90. let u mužů o plných deset let (ze 63,6 na 74,2), u žen dokonce o čtrnáct roků (ze 68,4 na 82,4). (1)

Průměrný věk v Německu se mezi r. 1800–2010 prodloužil (nebo prodlouží) z 50,2 na 78,8 let (tedy 1,57x). Přitom časové nároky na základní životní potřeby (spánek – jídlo – hygiena) zůstávají na přibližně stejné úrovni (kolem 10 hod. denně, tedy něco málo přes 40 % celkového času života). Oproti tomu výrazně klesl podíl práce ze 34 % na 6 %; podíl volného času naopak vzrostl z 25 % na 52 %. (2) V r. 1906 průměrná délka doby vzdělávání činila 14,2 roků, práce 43,8

a 4,8 let odpočinku po skončení pracovní aktivity; o sto let později se tyto ukazatele mění na 20 let vzdělávání, 30–35 let práce a 25 let odpočinku. V této souvislosti se 20. století přímo označuje za století „zkracování pracovní doby“.

Nebývalý růst rozsahu i významu volného času vyvolal a vyvolává rostoucí zájem o jeho výchovné a sebevýchovné zhodnocení. Příznivé podmínky k tomu vytvářejí:

- prodlužující se délka školní docházky jako přípravy na profesní, občanský a rodinný život,
- rostoucí počet let prožívaných po skončení pracovní aktivity, kdy se volný čas stává dominantní oblastí života,
- v neposlední řadě rozšíření volného času na všechny členy společnosti, byť se tak děje značně diferencovaně a nerovnoměrně.

Současně s tím však vznikla a dále se rozšiřují rizika a nebezpečí, která možnosti volného času omezují, nebo přímo zpochybňují. Mezi limitující faktory patří zejména málo rozšířené, nedostatečně přístupné nebo v malé míře inspirující nabídky volnočasových aktivit, vyvolávající nicnedělání, nudu, pasivitu, netvůrčí životní stereotypy. Tím se od dětského věku nevytvářejí podněty pro smysluplné činnosti, jež by mohly bránit vzniku a pronikání nežádoucích vlivů (negativních závislostí – nctolerance vůči druhým lidem – xenofobie). V jejich důsledku se lidský život zplošťuje na pouhé přežívání a jeho hodnotová orientace se deformuje.

Volný čas je v každé životní fázi časem, v němž člověk rozhoduje o sobě. Nikdy nelze zaručit, že se rozhodne správně, zejména není-li k tomu připraven. Právě v tom však spočívá šance pro jeho vlastní smysluplnou volbu, která podněcuje aktivitu člověka a přispěje k pozitivnímu rozvoji této oblasti.

Naznačené procesy se dnes neodehrávají pouze v životě jedince, jeho skupiny nebo konkrétní země. Mezi základní rysy

dosavadního (a tím spíše nadcházejícího) vývoje patří skutečnost, že **se volný čas a jeho pedagogické zhodnocování stále častěji europeizuje a internacionalizuje**. Tomuto procesu napomáhá poznávání zkušeností druhých zemí, srovnávací analýzy vývoje a výsledků v bilaterálním i širším mezinárodním kontextu. Zásadně k němu přispívá působení světových organizací (zvláště OSN – UNESCO – UNICEF) a evropských struktur (Evropské unie – Rady Evropy). (3)

Výsledkem jejich poznávací, organizační a publikační činnosti se stávají rozborů a studie inspirující hlubší zájem, legislativu i praxi institucí jednotlivých zemí; závazné dokumenty i doporučení napomáhající koordinovat a sjednocovat společný postup (například Úmluva o právech dítěte z r. 1989 – Evropská charta účasti mládeže na životě obcí a regionů schválená Radou Evropy v r. 1991); praktické aktivity v evropském měřítku (kampaň o výchově k demokratickému občanství – proti účasti dětí na válečných konfliktech – semináře a stáže na různá témata konaná ve střediscích evropské mládeže ve Štrasburku a Budapešti).

Zvláštní význam přitom právem přisuzují nevládnímu sektoru, který je z povahy věci (dobrovolnost volby a účasti) nejbližší podstatě volného času a jeho pedagogickému zhodnocování. Rada Evropy a Evropská unie jako základní evropské struktury přikládají proto v posledních letech této oblasti rostoucí důležitost a promítají ji do srovnávacích studií i praktických opatření. V poslední době to byly zejména: národní i mezinárodní aktivity a publikace připravené v r. 2001 ke stému výročí francouzského zákona o sdružování; evropská konference „Vybudujeme Evropu pro děti – realizujeme práva dítěte při jejím rozšiřování“ (Nyköping, Švédsko, květen 2001); mezinárodní konference o právech dítěte v Evropě (Örebro, Dánsko, květen 2001); 27. mimořádné Val-

né shromáždění OSN k 10. výročí Úmluvy o právech dítěte (New York, květen 2002); mezinárodní konference o participaci dětí a mládeže na životě společnosti (Porsgruun, Norsko, srpen 2002). (4)

Zřetel k celoevropským a internacionálním souvislostem proniká v posledních letech výrazně také do naší pedagogiky a řešení různých aspektů této problematiky. Týká se obsahu evropanství, výchovy k demokratickému občanství, seznamování s posláním, činností a uspořádáním evropských a mezinárodních struktur. (5) Tyto přístupy se až dosud uplatňují především ve formální (školní) výchově a vzdělávání, jejich obsahu a metodách, organizaci a podmínkách činnosti. Chybí však soustavnější pozornost k volnému času, jeho zhodnocování ve výchově dětí, mládeže i dospělých. K budoucím řešením tak zůstávají otázky spjaté s jeho specifickými možnostmi v životě a výchově člověka.

2. V pojetí a realizaci volného času se prosazuje komplexnost

Volný čas a jeho aktivity jsou dnes konstantou celého života rostoucího počtu lidí současného světa, zdrojem podnětů pro jejich aktivity i odpovědí na výzvy globalizace. V dosavadním vývoji se projevila tendence ke komplexnímu pojetí a realizaci volného času, jež do tříště vlivů působících na člověka pomáhá vnášet zcelující přístupy. Kde, kdy, jak a čím se tato tendence ke komplexnosti projevuje?

Děje se tak především v individuálním rozměru, kdy volnočasové aktivity působí souborně na osobnost. Umožňují rozšiřovat znalosti o různých oblastech skutečnosti a uplatňovat přitom nejen intelekt, nýbrž také smyslové vnímání. Mezinárodní výchovné a vzdělávací zařízení Sonnenberg v Dolním Sasku (Německo) uplatňuje tento přístup

v seminářích pro mladé i dospělé. Učí vnímat, na magnetofon zaznamenávat a poté reprodukovat a analyzovat zvuky přírody i civilizace, pořádá vycházky po podhorském městě, během nichž se uplatní různé smysly (při vnímání zvuků vznikajících úderem na dřevěné předměty nestejné délky – rozeznávání různých obrazců vystavených v místních parcích nebo – intenzivních vůní bylin pěstovaných na minizahrádkách).

Komplexně je pojata rovněž animace mezi dětmi školního věku uskutečňující se v pařížském Centre Pompidou. Pomocí interaktivních způsobů činnosti odkrývá a dále rozvíjí tvořivost dětí a jejich chápání umění. Kombinací různých metod přibližuje obsah i společenské podmínky vzniku výtvarných děl. K tomu využívá dobových fotografií a výňatků z filmů, chorografických a výtvarných kreseb samotných dětí, spolu s jejich rodiči jim pomáhá zrakem i hmatem „objevovat“ barvy, prostor a tvary hmoty. Obhacuje tak nejen znalosti, nýbrž také schopnost smyslového vnímání a podněcuje je tvořivost účastníků.

Velký význam má zájmová činnost, syn-
teticizující rovněž různé zřetele:

- rozvoj znalostí, zainteresovanosti a pronikání do zákonitostí různých oblastí přírody, společnosti a člověka;
- pochopení jejich vzájemných vazeb a souvislostí;
- emoce (při prožívání uměleckého díla);
- volní úsilí (při snaze dosáhnout sportovního výkonu);
- vytváření aktivního postoje k sobě, nejbližšímu okolí i širšímu společenskému kontextu;
- potřebu a schopnost aktivně se podílet na pozitivní proměně skutečnosti.

Komplexnosti napomáhá dobrovolná účast na volnočasové aktivitě a široké uplatnění animačních metod, které podněcují k aktivnímu jednání ve prospěch sebe sama

i druhých lidí. Komplexní charakter mají také aktivity pedagogiky zážitků nebo dobrodružství. Umožňují nejen poznávat nové oblasti přírodní skutečnosti, nýbrž také prožívat emocionální napětí, uplatňovat volní úsilí při překonávání překážek, motivovat hlubší zainteresovanost a utvářet aktivní postoje.

Aktivity volného času působí v různých dimenzích lidského života, jakými jsou například: dimenze zdravotní (péče o vlastní zdraví – seznamování se zásadami první pomoci ve prospěch druhých lidí a uplatnění těchto zásad v praxi); právní (dítě a mladý člověk jako předmět právní ochrany i jako subjekt vybavený právy včetně práva na volný čas, na jehož realizaci se sám může a má aktivně podílet); sociální (rozvoj sociálních kontaktů – prevence nebo omezování negativních důsledků sociálního vylučování); výchova (včetně výchovy ve volném čase – prostřednictvím volného času a k volnému času).

Průmět aktivit volného času propůjčuje celému lidskému životu novou kvantitativní i kvalitativní dimenzi. Vytváří prostor pro celoživotní vzdělávání jako přípravu na profesi nebo jako možnost pro rekvalifikaci v dynamickém prostředí trhu práce; pro rozšiřování a prohlubování relaxace a regenerace pracovní síly, pro individuální nebo skupinovou zájmovou činnost, pro dobrovolnou veřejně prospěšnou práci. Tento zřetel zahrnuje:

Věk dětství a dospívání (podle Úmluvy o právech dítěte do 18 let) a věk mladých dospělých (18–25 let). Rozpětí mezi 0–25 roky tvoří v dnešní Evropě plnou třetinu průměrného lidského věku. Dále to jsou desetiletí dospělosti, období účasti na pracovním procesu, na životě vlastní rodiny, možnosti aktivního odpočinku, rozšiřování osobnostního potenciálu pomocí zájmové a veřejně prospěšné aktivity.

Patří sem však také roky (a dnes někdy i desetiletí) po odchodu člověka z pracovního procesu. U mnoha seniorů ale vzrůstá potřeba pečovat o svoje základní existenciální (zejména zdravotní a sociální) potřeby. V souvislosti s prodlužováním průměrného lidského věku však na významu nabývá právě volný čas a stává se dominantní stránkou života. Proto se rozšiřují univerzity třetího věku a další formy práce mezi seniory, jichž se účastní lidé, dříve doživající bez soustavnější komunikace se světem nebo bez trvalého a pokračujícího poznávání, tvořivého myšlení a konání. (6)

Naznačený trend je objektivní tendencí vývoje. Přetrvává však potřeba prokázat na empirickém materiálu význam kontinuity, dosahu a obsahu, trvalého vlivu a účinnosti volnočasových aktivit v různých fázích lidského života. Zvláštní pozornost si proto vyžadují zjištění, v jaké míře se jejich výsledky z let dětství a dospívání promítají do celého života a jakými způsoby přispívají k jeho obsahové obohacení a hodnotové stabilizaci.

Volnočasové aktivity se různými způsoby, přímo i zprostředkovaně, uplatňují také v různých sociálních prostředích jedince a v rolích, které si v nich osvojuje. Právě volný čas vstupuje s rodinou nebo profesí do častých kooperačních, někdy však také konfliktních vztahů. Všechny tyto vazby jsou oproti minulosti daleko častější, intenzivnější a účinnější. Mají však nejen pozitivní, nýbrž také nežádoucí průběh a negativní důsledky.

Rostoucí množství možností, alternativ rozhodování o vlastní volnočasové orientaci je vyvoláváno také existencí různých cílových skupin, které se jako objekty i subjekty volnočasového výchovného působení trvale diferencují. Jeho účastníci se odlišují podle pohlaví, věku, etnického původu (menšiny), sociálního postavení nebo zájmové orientace.

Složitost těchto vztahů zvyšují rovněž rozdílné postoje reálných i potenciálních účastníků k volnočasovým aktivitám, jež lze ve zkratce označit jako přístup: (a) zainteresovaný, probouzející aktivitu a tvořivost, (b) indiferentní, produkující nezájem, nicnedělání, plytkost zážitků a životní nudu, (c) negativistický, směřující k individuálně i společensky vysloveně nežádoucímu jednání. Analýza těchto přístupů patří mezi aktuální požadavky na praxi i poznávací proces této oblasti života a výchovy.

Komplexnost přístupů se projevuje rovněž v rozměru generačním a celospolečenském. Výchozí je skutečnost, že se volný čas rozšířil mezi všechny příslušníky společnosti, jejich skupiny, generace, do celé populace. V této horizontální rovině se uskutečňují veliké možnosti vnitřního rozvoje jeho systému i vnějších vazeb a interakcí s ostatními oblastmi života a výchovy člověka.

Rovnému přístupu a plnému využívání jeho možností však brání četné překážky a omezení. U nemalého (a rostoucího) počtu mladých lidí se rozšiřují rizikové a vysloveně škodlivé vlivy. Negativně působí zejména oslabené sociální postavení rodin s větším počtem dětí. Podle šetření z let 2000–2001 chudobu pociťuje 26 % českých rodin (zejména mladých anebo se základním vzděláním a důchodců); okolo třetiny domácností (opět především mladých a důchodců) nemá dostatek prostředků na kulturu, sport a rekreaci; náklady na první tři roky dítěte přijdou rodiče na 163–208 tis. Kč, takže jeho narození odsouvají na pozdější dobu.

Současně se až bezmála na polovinu rozšiřuje počet mladých lidí žijících u svých rodičů a úměrně tomu klesá počet mladých lidí s vlastním bytem nebo garsoniérou. Rostoucí sociální diferenciací se projevuje rovněž z hlediska způsobu stravování, oblékání i realizace volného času. Pro některé ro-

diny není únosné platit školu v přírodě, lyžařský zájezd nebo letní tábor (v tomto posledním případě pro 10 – 15 % rodičů). Takové rozevírání nůžek mezi potřebou a možnostmi ji realizovat způsobuje škody těžko zjištitelné, avšak stejně nežádoucí jako zplanění zájmu a zanedbání rozvoje nadání, pasivity nebo nicnedělání, usnadňující vznik protispoločenského chování.

Existují také limity spočívající v nerovnoměrném rozvoji samotných aktivit volného času. Nespornou skutečností a trvalým trendem je obohacování obsahu volnočasových aktivit, rozvoj sítí jejich zařízení, plošné působení médií nebo možnost využívat Internet. V jiných oblastech však dochází ke tříštění a oslabování vlivu, což se v 90. letech projevilo například v transformujících se zemích střední a východní Evropy. Formalizované členství v dosavadních monopolních sdruženích dětí a mládeže zde bylo nahrazeno pluralitním uspořádáním, které širší členské základny a reálným dosahem oslovuje pouze výrazněji menšinovou část mládežnické generace. Nevyužívanými zůstávají rovněž mnohé možnosti volného času pro rozvoj dobrovolné veřejně prospěšné činnosti.

Aktivita volného času se s rostoucí náležitostí uplatňují také vertikálně, od místního prostředí po celoevropský rozměr. Tato dimenze zahrnuje různé úrovně:

- lokální (rodinu, školu, místní dobrovolné sdružení, vrstevnickou skupinu, zařízení volného času);
- obec s podstatnými rozdíly mezi vesnicí a velkým městem nebo jeho částí;
- nadmístní správní celky (u nás kraje, jiné departementy nebo spolkové země);
- celý stát;
- evropský kontinent. (7) V tomto vývoji se projevují jak výrazná specifika, tak také společné rysy předchozího i současného politického a sociokulturního vývoje. Vznikají tak modely charakteristické pro

určitý region kontinentu. Vzhledem k nepracovanosti řešení otázky uvádíme v této souvislosti pouze první předběžné poznámky:

Model rýnský (R. Dahrendorf), charakteristický zvláště pro Francii a Německo, zvýrazňuje demokracii a solidaritu bez většího zřetele k hospodářskému růstu. Odlišuje se tím od modelu anglosaského, který prioritizuje hospodářský růst a demokracii a oslabuje solidaritu. (8) V oblasti volného času se projevuje zájem státu o vytváření podmínek pro realizaci volného času například prostřednictvím zákonů o mládeži, vznikem státních struktur pro správu a řízení této oblasti (ministerstva mládeže a sportu), trvalou politickou a materiální podporou sdružovacího sektoru jako nástroje rozvoje demokratického občanství.

Model severoevropský vychází z dlouhodobého relativně kontinuálního politického, ekonomického a kulturního rozvoje regionu a vysoké úrovně sociálního státu. Uplatňuje výraznou zainteresovanost státu; vyznačuje se vysokou organizovaností v dobrovolných sdruženích mladé generace i dospělých; umožňuje vysokou míru jejich participace na životě společnosti; projevuje trvalý zájem o volný čas občanů a o vymezení a realizaci ucelené politiky státu a společnosti vůči své mladé generaci. (9)

Model středoevropský procházel v důsledku mnohých celospolečenských periód (války – okupace – změny hranic – mocensko-politických poměrů až po nedávné rozdělení Evropy) častými zásadními proměnami. Vytváření systému aktivit volného času se opožďovalo a stávalo se součástí úsilí o zachování národní nebo státní identity, a tak v plném slova smyslu se mohl rozvíjet až ve druhé polovině 20. století. Jeho přínos se projevil vznikem nových způsobů sdružování, zařízení volného času a médií pro mladé generace a zvýšením pozornosti

společnosti k životu a volnému času dětí a mládeže. Byl však pojat jako systém rela-
tively uzavřený a omezující.

Tato jeho podoba na rozhraní 80. a 90. let
zanikla a byla nahrazena ideovou a organi-
zační pluralitou. Přitom se – byť na nižší
úrovni – zachovala úloha státních orgánů
a institucí, podporujících pluralitní řešení.
Nově se začalo uplatňovat částečné či kom-
plexní placení účasti na aktivitách (zájmo-
vých – prázdninových), pokládaných za pla-
cenou službu účastníkům. Nové uspořádání
není vzhledem ke krátkosti doby dosud sta-
bilizováno a má ještě dosti slabin (neúplnou
legislativu – malou veřejnou a mediální pod-
poru – v důsledku toho i nedostatečnou spo-
lečenskou prestiž). Dosavadní výsledky
a nově získávané zkušenosti mají však pat-
rnou vzestupnou úroveň a jsou jednou ze zá-
ruk dalšího pozitivního vývoje.

Model východoevropský vznikl od
20. let v tehdejší Sovětské svazu jako
zcela nový fenomén. Po prvních letech ově-
řování alternativních přístupů přešel k dů-
sledné a rigorózně zachovávanému ideové-
mu a organizačnímu monopolnímu řešení.
Připouštěl pouze dílčí nebo dočasné odchyl-
ky od stanovené koncepce, umožňující při-
blížit se potřebám a zájmům dětí, mladých
lidí a jejich skupin, nebyla však předpoklá-
dána ani připuštěna jeho zásadní proměna.
Jeho zachování upevnily a potvrdily peripe-
tie, tlaky a destrukce, jimž byl vystaven za
druhé světové války.

V 60. letech se v něm uplatnily snahy cen-
tralizované pojetí alespoň v některých smě-
rech uvolnit, například ve sdruženích dětí
a mládeže docenit zájmovost a připustit růz-
né způsoby vytváření jejich kolektivů. Tra-
diční řešení byla však opakovaně potvrzo-
vána závaznými rozhodnutími center spo-
lečenského řízení. Na vysoké pedagogické
i odborné úrovni naopak zůstávaly a dále se
pozitivně rozvíjely zájmové aktivity škol

a zařízení volného času (v různých oblastech
přírodních věd a ekologie – technické
a umělecké tvořivosti – sportovní a turistické
činnosti a dalších).

V poslední dekádě se tento tradiční mo-
del jako tzv. „doplňující výchova“ (dopol-
nitel'noje vospitanije) začal přibližovat plu-
ralitnímu uspořádání běžnému v jiných re-
gionech Evropy. Zejména jsou to pojetí ak-
tivity volného času jako realizace práva dí-
tete a participace účastníků mladé generace
na volném čase a životě společnosti i rozši-
řující se volnočasová mobilita a mezinárod-
ní spolupráce s dalšími zeměmi a celoevrop-
skými strukturami. Přitom i nadále přetrvá-
vá velký zájem státu a jeho institucí o uspo-
řádání a podporu volného času mladé ge-
nerace. (10)

Otázce modelů pedagogického zhodnoc-
ování volného času bude účelné v budoucnos-
ti věnovat samostatnou pozornost, což si
vyžádá: modely výše uvedené konkretizovat
a modely dalších regionů nově charaktéri-
zovat. To se týká například jižní Evropy, kde
v této oblasti převládá nízká míra státní účas-
ti, centrálního rozhodování a výrazně se
uplatňuje decentralizace (Itálie). Pozornost
si zaslouží také situace v těch balkánských
zemích, kde byl systém volného času
v minulém desetiletí rozvrácen a v sou-
časnosti prochází složitým obdobím obno-
vy. V úsilí o podrobnější charakteristiku mo-
delů pokládáme za účelné hledání cest
k bližšímu poznání reálného stavu dané ob-
lasti a rozvoje spolupráce, jež odpovídá cí-
lům a potřebám evropského integračního
procesu.

**O růstu významu volného času pro ži-
vot a výchovu nevypovídají pouze kvanti-
tativní zřetěle** (míra rozšíření mezi přísluš-
níky společnosti – uplatnění na různých
úrovních jejího uspořádání – teritoriální do-
sah), **nýbrž také změny kvalitativní**, jež
jsou méně zjevné, o to však hlubší a trvalej-

ší. Bohatý a smysluplný volnočasový život každého jedince spoluvytváří hodnotový systém a zvyšuje kvalitu života nejen jeho samého, nýbrž také druhých lidí a celé společnosti. Současná zkušenost a analýzy dokládají, že účinnost systému volného času se v mnohém vyrovnává vlivu tradičních oblastí výchovy, zejména rodiny a školy a jejich možnosti, ba jejich význam v některých směrech předstihuje. (11)

Také proto realizace volného času zvláště mladé generace překračuje stále častěji hranice jednotlivých zemí a proniká do kontinentálního, až světového měřítka. Individuální, parciální i globální zřetel se vzájemně propojují a do současné lidské společnosti rozdírané mnoha problémy a otevřenými konflikty vnášejí prvky tvořivosti a participace, solidarity a stability.

Za potřebami a možnostmi dalšího rozvoje a pedagogického zhodnocování volného času však zaostává současná úroveň jeho poznání. Složitost problematiky i dynamika společenských podmínek jeho existence vyžadují nespokojovat se dosavadními výsledky, nýbrž hledat účinné, dnes jenom částečně využívané přístupy vědy o volném čase, pedagogiky volného času i vědy o mládeži tak, aby k životu a výchově mladé generace ve volném čase bylo možno přistupovat souborně.

3. Hlavní osy předpokládaného zhodnocování volného času mladé generace

Volný čas tedy v sobě skrývá veliký, zdaleka ne plně využívaný pedagogický potenciál. Z množiny možností a alternativních přístupů vystupuje do popředí několik oblastí, jež sice neodrážejí jeho veškerou problematiku, mohou však přispět k jeho výchovnému zhodnocení.

Perspektivním se jeví především pojetí neformální výchovy (éducation nonformel-

le) dětí a mládeže. Ta se charakterizuje jako výchovná nestrukturovaná aktivita, která se uskutečňuje vedle formálního výchovného (školského) systému podporovaného státem a vedle působení informálního, které obsahuje kontakty a zkušenosti získané v rodině, s přáteli, vrstevnickými skupinami, prostřednictvím médií a dalších vlivů denního života. (12) Neformální výchova nezahrnuje všechny funkce volného času (například regeneraci pracovní síly, aktivní odpočinek nebo zábavu), tvoří však jeho podstatnou část. Její obsah, možnosti a význam lze stručně vyznačit takto:

- Může být účinným nástrojem rozvoje osobnosti, jejího aktivního občanství a prevence sociálního vylučování.
- Stává se součástí celoživotní výchovy a vzdělávání v situaci, kdy systémy výchovy neformální nejsou dnes s to samy řešit přípravu na profesní, občanský a rodinný život a všechny vyžadují pružně reagovat na rychle se měnící podmínky své existence a působení.
- Má spoluvytvářet rovnost šancí pro každého mladého příslušníka společnosti a jako nedílná součást jeho výchovy uplatňovat jak způsoby tradiční a ověřené (činnost dobrovolných sdružení, zájmová, veřejně prospěšná), tak také způsoby nové (moderní informační a komunikační prostředky), jež se stávají dostupnými pro všechny.
- Neformální výchova má být proto uznána za nedílnou součást přípravy na desetiletí profesní aktivity a od společnosti se jí má dostávat morální i hmotné podpory (stipendii a zahraničními cestami, pomocí osobám sociálně i jinak znevýhodněným, přípravou učitelů a animátorů, vydáváním publikací aj.).

Nadále se bude rozšiřovat dosah, diferencovat obsah a zpřesňovat metodika aktivit volného času. Takto jejich účastník

může rozšiřovat svůj poznávací i akční horizont a hlouběji, zasvěceněji a s větším zážitkovým potenciálem pronikat do tradičních i nových oblastí lidského konání (sportů a dalších pohybových aktivit – různých způsobů pobytu v přírodě – oborů a žánrů umění – přírodovědného a společenskovědního poznání – technické zájmové činnosti).

Získávání nových poznatků a dovedností není však jediným cílem, neboť aktivity mohou (a mají) mít širší vyústění: vytvářet celkový pozitivní vztah k přírodě, společnosti, blízkému okolí, k sobě samému i svému volnému času; získávat sociální kompetence; učit se solidárně jednat; chránit a realizovat práva člověka; docenovat a uskutečňovat hodnoty demokratického občanství. Společným jmenovatelem těchto individuálních a kolektivních aktivit je zainteresovanost a angažovanost účastníků. I nadále se budou uplatňovat různými způsoby, jež jsou všechny hodnotné a žádoucí. Mohou být:

- běžnou zájmovou činností („koničkem“): ta se může stát celoživotním zájmem a aktivitou, která obohacuje život člověka, spoluvytváří jeho hodnotový systém a stabilizuje způsob života;
- dobrovolnou veřejně prospěšnou činností ve prospěch ochrany přírody nebo podpory a pomoci druhým lidem: uskutečňuje se v zájmovém útvaru zařízení volného času, v kolektivu dobrovolného sdružení, žákovské samosprávě, sněmu dětí a mládeže nebo účasti na jednorázové aktivitě;
- přechodem od zájmové činnosti v profesní přípravu téhož oboru na střední nebo vysoké škole a v následném, takto iniciovaném a nasměrovaném povolání;
- profesionalizaci v některé oblasti samotného volného času: zde vede cesta od dobrovolného pracovníka (například od vedoucího kolektivu ve sdružení dětí a mládeže) k profesionálovi (vychovate-

li – pracovníkovi střediska volného času – nebo streetworkerovi).

Budoucí vývoj volnočasových aktivit má umožnit rozšiřovat participaci účastníků.

Ti nemají být pouhým příjemcem nových informací a objektem výchovného působení, který se pouze přizpůsobuje, adaptuje. Mají se naopak stát subjektem, který se učí aktivně a pozitivně se podílet na vývoji sebe sama, zvolené volnočasové aktivitě, na přeměně společnosti nebo přírody.

Participace jako zásada a praxe se dnes obecně uznává a s určitými výsledky také uplatňuje. Přitahuje rostoucí pozornost pedagogické a společenské praxe jednotlivých zemí, evropských i světových struktur. Zástupci mladé generace se k otázkám svého života mohou vyjadřovat a v jeho prospěch jednat počínaje žákovskými samosprávami a školními parlamenty, obcemi, regionálními radami, celostátními parlamenty dětí a mládeže až po obdobná setkání mezinárodní.

Také v České republice prochází v poslední době participace pozitivním vývojem, který však stále neodpovídá ani potřebám, ani možnostem. Na školách se v 90. letech samosprávné struktury žáků oproti předchozímu období paradoxně naopak oslabily a působí jenom v malé části škol. Z rozboru 49 školních řádů z r. 1997 se zmínka o žákovské samosprávě objevila pouze v osmi a vymezení povinností žáků výrazně převážovalo nad jejich právy.

Pozornost přitahuje rovněž současná postavení dobrovolných sdružení dětí a mládeže, jež mohou být přirozenou základnou participace svých členů. Ve srovnání s některými zeměmi Evropy jsou však u nás v tomto ohledu možnosti omezené. Dobrovolná sdružení zahrnovala v 90. letech například ve Švédsku 80 %, Norsku 65 %, Rakousku 43 %, Francii 40 % a ve Velké Británii 27 % příslušníků mladé generace, v České republice však pouze 10–15 %. Neuspokojivý stav

se konstatuje také na Slovensku a v dalších zemích střední a východní Evropy. (13)

Mezi jednotlivými zeměmi přetrvávají sice v této otázce značné rozdíly, spojuje je však potřeba věnovat pozornost mládeži neorganizované, na kterou důrazně upozorňuje Bílá kniha Evropské komise (vydaná v listopadu r. 2001). Soustavně rozvíjet samosprávný princip a participaci dětí a mládeže na životě školy, dobrovolného sdružení, zařízení volného času nebo obce zůstává perspektivním úkolem, který by měl být docenován více než dosud.

Společným cílem a vyústěním volnočasových aktivit je v neposlední řadě uplatnění evropských východisek, která otevírají cestu k poznání a pochopení širších mezinárodních souvislostí života jedince a společnosti i účasti na jejím rozvoji. (14) Také tato oblast je dále strukturována a obsahuje v sobě následující zřetel:

- seznamovat s právy a odpovědností mladého občana v jeho různých sociálních prostředích a uskutečňovat v tomto směru činnosti vycházející z Úmluvy o právech dítěte;
- objasňovat poslání, činnosti a výsledky demokratických institucí obce, země a Evropy (například pomocí setkání s jejich představiteli, simulačními hrami přibližujícími jednání demokratických institucí);
- podílet se na řešení problémových oblastí, jejichž naléhavost roste i ve vyspělých evropských zemích, kde vznikají a uskutečňují se iniciativy podporované evropskými institucemi (například ustavování dětského ombudsmana). (15)

Jednou z těchto oblastí je etnická různorodost a z toho vyplývající požadavek multikulturní výchovy, řešitelný také prostřednictvím volnočasových aktivit. V evropských zemích žijí tradiční etnické minority a trvalá je i současná imigrace z evropských

i mimoevropských zemí. Takto dochází k stále častějším kontaktům, avšak také ke konfrontacím různých etnik, národností a náboženství, hodnotových orientací a životních stylů. I ve vyspělých zemích s dlouhodobým, relativně klidným vývojem probíhá mezi majoritní a minoritní populací sociální diferenciacie, kterou podporuje pokračující mezigetnická mobilita.

Ve Francii tvoří jiná etnika 6,4 % celé populace (z toho v Paříži 13,7 %), jeden ze 4–5 dnešních obyvatel země má imigrantské předky. V Německu má jiný etnický původ 8,8 %, v Rakousku 9 % všech obyvatel. (16) Desetina mladých Švédů mezi 16–24 roky se narodila v cizině a 6,5 % z nich má jinou národnost. Více než pětina mladých lidí se narodila mimo Švédsko nebo má alespoň jednoho rodiče cizince. Pro nás jsou v tomto ohledu aktuální zejména otázky spjaté s romským etnikem.

Potřeba koexistence a spolupráce různých etnik, perspektiva jejich integrace a problémy s tím spojené vyžadují multikulturní výchově věnovat trvalou pozornost také ve volnočasových aktivitách, posilovat jimi socializační a integrační tendence a bránit sociálnímu vylučování a diskriminaci příslušníků některé etnické skupiny.

Výše naznačenými způsoby se volný čas dětí a mládeže, jeho aktivity a struktury stávají součástí politiky země vzhledem k mladé generaci. (17) Tato politika vychází z tradic a důsledků předchozího, často značně rozporného historického vývoje; ze současných společných cílů evropské integrace; z možností pedagogického zhodnocování volného času ve prospěch mladé generace zemí našeho kontinentu; z nutnosti překročit jeho pouze generační rozměr a volný čas koncipovat jako významnou dimenzi celého lidského života, pro jehož smysluplnou realizaci se příznivé předpoklady vytvářejí již v jeho prvních dvou

desetiletích. A současně to je i cesta, jak se učit a naučit svůj volný čas zvládat a přispět k tomu, aby se 21. století skutečně stalo „stoletím dítěte“ (a mladého člověka), jeho výchovy a všestranného rozvoje.

Literatura a poznámky:

1. AUGUSTIN, J.-P.; GILLET, J.-C. *L'animation professionnelle : Histoire, acteurs, enjeux*. Paris : L'Harmattan, 2000, s. 142; *MEMO Jeunesse*. Marly-le-Roi : INJEP, 1998, s. 19.
2. OPASCHOWSKI, H.W. *Die Einführung in die Freizeitwissenschaft*. Opladen : Leske-Budrich, 1997, s. 148.
3. Např. in *Světový program pro mládež do r. 2000 a dále*. New York : OSN, 7. 11. 1995; *Druhý summit Rady Evropy*. (Štrasburk, říjen 1997); *Světové fórum mládeže OSN* a na ně navazující deklarace Světové konference ministrů odpovědných za mládež, která přijala Lisabonskou deklaraci o politikách vůči mládeži (Lisabon, srpen 1998). Ve všech těchto dokumentech je výrazně zastoupen volný čas a jeho výchovné zhodnocení.
4. Např. in *Les Associations et l'Europe en devenir : Rencontre européenne*. Bruxelles : Parlement européen, février 2001; *Plateformes Associatives Européennes – Répertoire*. Paris : Mission interministérielle pour la Célébration du Centenaire de la loi du 1er juillet 1901, 2001.
5. Např. in WALTEROVÁ, E. *Evropská dimenze ve vzdělávání a v přípravě učitelů*. Sborník z internacionálního kolokvia. Praha : PedF UK, 1996; JEŽKOVÁ, V.; WALTEROVÁ, E. *Vzdělání v zemích Evropské unie*. Praha : PedF UK, 1997; *Dny Evropy ve škole*. Praha : PedF UK, 2000. Dále sem patří i studie o globalizaci, evropské di-
- menzi výchovy a vzdělávání nebo srovnávací pedagogice v posledních ročnících časopisu *Pedagogika*, *Pedagogická orientace* nebo *Pedagogická revue*.
6. Také otázky seniorů – podobně jako děti a mládež – se staly předmětem pozornosti celosvětových organizací; Valné shromáždění OSN přijalo například počátkem 90. let Zásady a globální cíle týkající se seniorů (včetně jejich volného času).
7. K těmto otázkám blíže DEFORGES, P.M. *La Mondialisation*. Paris : Presses universitaires de France, 1997. Kapitola o činitelích globalizace, jejím vztahu k regionalizaci a o právech člověka.
8. DAHRENDORF, R. Na prahu autoritativního století. *Listy*, 1999, č. 2, s. 71.
9. LAGRÉE, J.-Ch. *Jeunesse Nordique – Jeunesse Méditerranéenne*. AGORA, 1998, č. 12, s. 99 a další stati tohoto čísla.
10. *Dopol'nitel'noje vospitanije v Sankt-Petěrburgu : Internacional'nye materialy*. Sankt Petěrburgskij gorodskoj Dvorec tvorčestva junych, 1999; *Jeunesse en Ukraine*. Marly-le-Roi-Kiev : INJEP, 1995.
11. SAHLBERG, P. *Créer des passerelles pour l'apprentissage : La reconnaissance et la valeur de l'éducation non formelle dans les activités de jeunesse*. Bruxelles : Forum européen de la jeunesse, 1999.
12. *Education non formelle*. Rapport de la Commission de la culture et de l'Education. Strassbourg : Conseil de l'Europe, 15. 12. 1999.
13. HOFBAUER, B. *Participace dětí a mládeže na životě společnosti : Právní, potřeba, nebo reálná možnost?* Praha : IZV MŠMT Hořovice; občanské sdružení Duha 2002, s. 13-16.

14. *Market – oriented society, citizenship and solidarity : an area of confrontation?* Parliamentarians – NGOs conference. Strassbourg 31. May – 1. Juin 1999. Strassbourg, 1999.
15. FURLONG, A.; STALDER, B.; AZ-ZOPARDI, A. *Vulnerable youth : perspectives on vulnerability in education, employment and leisure in Europe*. European Youth Trends 2000. International expert report. Strassbourg : Council of Europe, 2000; *Child poverty*. Florence : UNICEF, 2000.
16. HOFBAUER B. Naděje a rizika volného času dětí a mládeže v multikulturní výchově. In BALVÍN, J. a kol. *Romové a volný čas*. Ústí n/L : Hnutí R, 1997, s. 45-54.
17. *Les politique de la jeunesse dans l'Union européenne : Structures et formation*. Bruxelles; Luxembourg : Commission européenne, 1995.

Tradiční seminář **Novinky pro pedagogické a školní psychology** určený pro vysokoškolské učitele, ředitele a učitele škol všech typů, školní a poradenské psychology se koná ve Zlině 29. – 30. srpna 2003.

Přihlášky k ubytování zasílejte na adresu:

Mgr. Jiří Ludvíček
Nádražní 712
763 12 Vizovice
nebo e-mail: jludvicck@volny.cz

Přihlášky k aktivní účasti na adresu:

Prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.
katedra sociálního lékařství
Lékařská fakulta v Hr. Králové
Šimkova 870
500 01 Hradec Králové
nebo e-mail: mares@lfhk.cuni.cz

Programový výbor semináře – aby zajistil dostatečný prostor k diskusi – si vyhrazuje právo výběru referátů pro ústní sdělení; ostatní účastníci budou mít možnost prezentovat své téma formou posteru.